

TỔ CHỨC THẨM MỸ KHÔNG GIAN TRỐNG TRONG CÁC KHU Ở ĐÔ THỊ

GS.TSKH. Ngô Thế Thi

Phát triển nhà ở đô thị là một nhiệm vụ to lớn trong công cuộc phát triển kinh tế-xã hội đất nước. Bên cạnh việc cải tạo, nâng cấp các khu ở cũ, cần xây dựng nhiều khu ở mới hiện đại, đáp ứng nhu cầu ở và điều kiện sống ngày càng cao của nhân dân. Trong đó, yêu cầu về một môi trường ở có chất lượng kiến trúc cảnh quan và thẩm mỹ cao trở thành một đòi hỏi bức xúc, là điều kiện quan trọng, góp phần cải thiện và nâng cao đời sống vật chất và tinh thần của nhân dân trong thời kỳ mới.

Không gian trống là không gian bên ngoài công trình, được giới hạn bởi mặt đứng của các công trình kiến trúc, mặt đất, bầu trời và các vật giới hạn không gian khác như: cây xanh, địa hình, v.v...

Tổ chức thẩm mỹ không gian trống là một bộ phận quan trọng của tổ chức kiến trúc cảnh quan, với tác động thẩm mỹ của không gian và mặt đứng các công trình kiến trúc (kiến trúc lớn), mặt đất (mặt đường, sân bãi, thảm cỏ, mặt nước,...) và các yếu tố trong không gian trống, như: cây xanh, mặt nước, trang thiết bị kỹ thuật đô thị và môi trường, kiến trúc nhỏ, kiến trúc tạm thời, tác phẩm nghệ thuật tạo hình, màu sắc, chiếu sáng, v.v...

Không gian trống trong đô thị nói chung và trong khu ở nói riêng có 3 chức năng chính:

- Cải thiện điều kiện vệ sinh và môi trường: Nhờ sự hình thành các hình thái không gian trống và nhất là nhờ kết hợp với hệ thống cây xanh mà không gian trống có tác dụng điều chỉnh môi trường khí hậu (nhiệt độ, độ ẩm, gió), hạn chế bụi trong không khí và giảm độ ồn trong khu ở.
- Tổ chức các hoạt động xã hội và công cộng: Ngoài không gian ở có tính chất riêng tư trong khu ở, không gian trống là nơi diễn ra các hoạt động xã hội và giao lưu cộng đồng đa dạng, phong phú như : đi lại, giao tiếp, nghỉ ngơi, vui chơi giải trí, thể thao thể dục, v.v...
- Đáp ứng nhu cầu văn hoá - thẩm mỹ : Tác động văn hoá - thẩm mỹ của việc tổ chức không gian và trang trí thẩm mỹ không gian trống, thể hiện ở vẻ đẹp của tổng thể cảnh quan, có ảnh hưởng tích cực tới tâm lý và hành động của con người cũng như thái độ ứng xử của con người đối với môi trường.

Cơ cấu không gian trống được thể hiện qua cơ cấu diện tích trống trong khu ở. Theo kinh nghiệm của các nước phát triển, cơ cấu diện tích trong các khu ở hiện đại bao gồm :

- Diện tích các toà nhà/ công trình : 20%-25%
- Diện tích đường giao thông và bãi đỗ xe : 20%-25%
- Diện tích cây xanh, đường đi dạo, sân chơi và thể thao thể dục : 50%-55%

Riêng diện tích trống trong khu ở, theo các tiêu chuẩn, chỉ dẫn thiết kế của nước ngoài cho thấy cơ cấu và các chỉ tiêu định hướng thiết kế không gian trống như ví dụ sau.(bảng 1).

Bảng 1 : Chỉ tiêu định hướng xác định diện tích trống trong khu ở

Loại diện tích	Chỉ tiêu (m ² /đầu người)
- Diện tích trống quanh nhà ở (sân chơi, phơi quần áo, đường đi dạo, vườn hoa, cây cảnh, nơi đổ rác...).	10 - 20
- Diện tích trống quanh vườn trẻ	0,5 - 1,5
- Diện tích trống quanh trường mẫu giáo	1,0 - 2,0
- Diện tích trống quanh trường phổ thông	2,0 - 4,0
- Diện tích sân chơi thể thao, thể dục	2,0 - 4,0
- Diện tích sân chơi cho trẻ lớn và thanh niên	1,0 - 2,0
- Diện tích trống quanh các trung tâm phục vụ công cộng, kể cả đường đi dạo.	2,0 - 3,0
- Công viên, vườn hoa khu ở	3,0 - 8,0

Hình thái không gian trống :

Một trong những cơ sở quan trọng và trực tiếp quyết định hình thái không gian trống trong khu ở là *cấu trúc quy hoạch* khu ở.

Việc hình thành các mô hình cấu trúc quy hoạch khu ở *theo tuyến phố, theo tiểu khu hay theo ô phố, lô phố...* sẽ ảnh hưởng tới sự hình thành không gian trống và sẽ dẫn tới những hình thái cảnh quan đô thị khác nhau.

Về nguyên lý, sự hình thành cấu trúc quy hoạch khu ở đương nhiên sẽ dẫn tới sự hình thành các hình thái không gian trống phù hợp, tương ứng. Như vậy có thể có các *hình thái không gian trống kín, hở hoặc kết hợp kín và hở*. Việc bố trí không gian trống, phụ thuộc các giải pháp bố trí các toà nhà và công trình, có thể theo hàng, dải, theo nhóm, theo cụm, theo tuyến phố, theo ô cờ, theo mạng, v.v...

Trên cơ sở đó có thể hình thành một số hình thái không gian trống trong các khu ở như:

- Bố trí nhà ở ít tầng dọc theo các tuyến phố, kết hợp các chức năng ở, kinh doanh, sản xuất, dịch vụ. Bên trong khu ở hay lô phố bố trí các nhà ở nhiều tầng với các công trình giáo dục, y tế, cây xanh. Giao thông bên trong chủ yếu là đi bộ và xe đạp kết hợp xe cơ giới. Các tuyến phố tạo không gian lưu thông liên tục, an toàn gắn với bãi đỗ xe, cây xanh, nơi nghỉ ngơi, giải trí

- Bố trí nhà ở cao tầng dọc theo trục đường chính bao quanh khu ở, giáp ranh với các khu ở khác, có tầng 1 giành cho các chức năng : thương mại, dịch vụ, văn phòng giao dịch, sản xuất nhỏ - sạch. Bên trong khu ở hay lô phố bố trí nhà ở thấp tầng và các công trình nhà trẻ, mẫu giáo, trường học... gắn với hệ thống đường giao thông nội bộ, cây xanh, nơi nghỉ ngơi, giải trí....

- Bố trí các dãy nhà chia lô nhiều tầng dọc theo các tuyến phố chính bao quanh khu ở nhưng không liên tục bảo đảm thông thoáng cho bên trong khu ở. Bên trong khu ở có thể

bố trí tiếp các dãy nhà ở chia lô kết hợp với các công trình phục vụ công cộng, cây xanh, nơi vui chơi, giải trí

- Bố trí nhà ở thấp tầng dọc theo đường phố bao quanh khu ở phía đầu gió và nhà cao tầng phía cuối gió, hoặc bố trí xen kẽ nhà cao tầng và thấp tầng một cách hợp lý để tạo thông thoáng cho bên trong khu ở và tạo không gian thay đổi, biến hoá, gây cảm giác sinh động.

- Bố trí nhà ở trong khu ở theo lô phố, trong lô phố có các ô phố nhỏ, các ô phố tạo thành không gian hở hoặc nửa kín, nửa hở, tạo sự liên tục và đa dạng giữa không gian trống của các ô phố. Các công trình trong các ô phố có thể có độ cao và hình thức khác nhau và được bố trí theo các phương án khác nhau, tạo nên cảnh quan sinh động cho tổng thể khu ở.

Một số giải pháp tổ chức không gian trống :

Xuất phát từ cơ cấu chức năng và hình thái không gian trống, các giải pháp tổ chức không gian trống được quan tâm chủ yếu bắt đầu từ các khu ở tập trung. Xuất phát từ yêu cầu sử dụng không gian trống và các công trình trong không gian trống phục vụ đa số cộng đồng để quyết định các giải pháp KT - QH phù hợp về quy mô, các loại hình không gian trống khác nhau và cụ thể hoá tới từng giải pháp tổ chức không gian trống chi tiết. Mong muốn ở đây là tổ chức không gian trống trong khu ở sao cho phù hợp với những yêu cầu riêng tư của từng gia đình và từng nhóm nhà, với những sân chơi cho trẻ em, nơi thư giãn nghỉ ngơi cho người già, với cây cao, bụi cây, khóm hoa, bãi cỏ.... và tạo điều kiện giao lưu thoải mái và đa dạng.

Tính mở và tính cộng đồng của không gian bên trong khu ở cũng được đặc biệt chú ý trong tổ chức không gian trống, như : diện tích đường đi, cách bố trí cây xanh (thành hàng, nhóm hay tự do...) mặt nước, thảm hoa, chỗ ngồi nghỉ ngơi và nơi bố trí các tác phẩm nghệ thuật tạo hình. Trong nhiều khu ở còn bố trí các khu vực giành cho vui chơi trong thời gian rảnh, trưng bày triển lãm và nhà đợi xe, buồng điện thoại, các biển quảng cáo và thiết bị chiếu sáng công cộng... Đặc biệt có ý nghĩa là việc tạo nên các khu vực vui chơi cho trẻ em và thanh niên. Xu hướng là ngoài những sân chơi nhỏ cho từng nhà ở cũng cần phát triển các khu vui chơi lớn với các loại hình vui chơi đa dạng, phong phú cho nhiều lứa tuổi khác nhau.

Trong giải pháp quy hoạch chung, việc tổ chức bãi đỗ xe cho khu ở cần liên hệ chặt chẽ với các trung tâm phục vụ công cộng của khu ở. Việc bảo vệ và tận dụng có hiệu quả các yếu tố cảnh quan thiên nhiên (địa hình, cây xanh, mặt nước...) và việc vận dụng các yếu tố khác như kiến trúc nhỏ, tác phẩm nghệ thuật tạo hình, màu sắc, ánh sáng v.v... để tổ chức trang trí cảnh quan khu ở cần chú ý tới các điều kiện và đặc điểm của từng địa phương, như : tự nhiên, khí hậu, cảnh quan, truyền thống văn hoá v.v...

Trong quy hoạch khu ở, việc *đấu nối và liên kết các khối không gian* cũng như các đơn nguyên nhà ở để tạo sự liên tục và thay đổi không gian cũng ảnh hưởng tới hình thái không gian trống. Việc đấu nối và liên kết các toà nhà và công trình với các khối cầu thang, hành lang cầu... lúc kín, lúc hở, ở góc phố hoặc giữa phố đều xuất phát từ những nguyên tắc và ý tưởng bố cục không gian trong kiến trúc. Tùy theo từng trường hợp cụ thể mà có thể có các giải pháp : đấu

nối giữa các đơn nguyên ở theo đường thẳng, theo đường xiên, theo góc phố hoặc đầu nối các đơn nguyên ở độc lập theo nhóm, theo cụm v.v..

Ngoài giải pháp đầu nối các đơn nguyên và toà nhà ở để thay đổi không gian, làm mất cảm giác đơn điệu buồn tẻ của không gian đường phố, thì việc *xác định chiều cao và khoảng cách giữa các toà nhà và công trình* cũng là một giải pháp quan trọng ảnh hưởng tới cảnh quan không gian trống.

Cảm thụ về không gian trống phụ thuộc vào tỷ lệ giữa khoảng cách quan sát với chiều cao của công trình đối diện. Kết quả một số công trình nghiên cứu cho thấy

- Khi tỷ lệ 1:1 (chiều cao công trình/khoảng cách quan sát), góc nhìn là 45° , con người có cảm giác không gian bị đóng kín (góc nhìn vượt quá giới hạn thị giác 30°).
- Khi tỷ lệ 1:2, góc nhìn là 27° , con người có cảm giác không gian được giới hạn trong tầm nhìn (lĩnh hội toàn bộ mặt đứng và chi tiết của nó).
- Khi tỷ lệ 1:3, góc nhìn là 18° , con người có cảm giác không gian mở, có thể nhìn thấy vật thể sau mặt chính cần quan sát.
- Khi tỷ lệ 1:4, góc nhìn là 14° , không gian mất tính chất kín, gây cảm giác trống trải.

Xuất phát từ cơ sở đó và tùy theo chức năng hoạt động của con người trong không gian trống mà có thể vận dụng tỷ lệ 1:1 phù hợp với chiều rộng các ngõ, ngách, đường đi bộ; tỷ lệ 1:2 phù hợp với không gian đường phố nhộn nhịp có nhiều hoạt động công cộng; tỷ lệ 1:3 phù hợp với không gian sân vườn, công viên nhỏ; tỷ lệ 1:4 phù hợp với không gian lớn như quảng trường, công viên lớn.

Trong tổ chức không gian trống khu ở thường chú ý giải quyết một số khu vực:

- *Vùng ranh giới giữa khu ở và đô thị cũng như mối quan hệ giữa các khu chức năng trong đô thị.* Giữa khu ở và các khu ở lân cận cũng như các khu chức năng khác của đô thị nói chung vẫn có mối quan hệ thẩm mỹ và cảnh quan hài hoà tương hỗ. Giải pháp thẩm mỹ của không gian trống khu ở không chỉ giới hạn trong khuôn viên khu ở mà là liên tục, từ không gian chuyển tiếp, gắn kết giữa đô thị và khu ở cho đến không gian bên trong khu ở. Vai trò chuyển tiếp này chính là các tuyến đường dẫn đến khu ở và bao quanh khu ở. Việc tổ chức không gian trống ở đây ngoài tác động của các công trình kiến trúc, cần vận dụng các yếu tố trang trí khác nhau như :

- Các kiến trúc nhỏ và thiết bị kỹ thuật đô thị trên đường : cột đèn, buồng điện thoại, nhà chờ xe buýt, trạm xăng, biển báo, quảng cáo v.v... các thiết bị này cần có hình thức đơn giản, hiện đại. Ví dụ : Biển báo, chỉ dẫn trên hè đường phải có hình dáng gọn gàng, không che khuất tầm nhìn.

- Hệ thống cây xanh trên đường : Cần chọn loại cây xanh có bóng mát, hoa đẹp, hương thơm dễ chịu, như : bàng lãng, móng bò, phượng vĩ, kim phượng v.v... và có thể trồng thêm các loại cây cắt xén, mảng hoa, cây cảnh trên các dải phân cách.

- Hệ thống chiếu sáng : Bảo đảm chiếu sáng phục vụ giao thông đi lại, chiếu sáng trang trí, tạo điểm nhấn trên đường hoặc biển quảng cáo v.v...

- *Lối vào chính của khu ở* : là khu tiếp cận đầu tiên và là bộ mặt của khu ở tiếp xúc với bên ngoài. Cảnh quan khu vực này cần tổ chức theo bố cục không gian mở, tạo sự liên kết cảnh quan giữa đô thị và khu ở. Ở đây có thể bố trí các vườn hoa công viên nhỏ với tổ hợp cây xanh có hình dáng và màu sắc đa dạng phong phú. Ngoài ra có thể kết hợp hồ nhân tạo, bể cảnh với vòi phun nước, kiến trúc nhỏ, tác phẩm nghệ thuật tạo hình để tạo điểm nhấn. Tại khu vào chính có thể bố trí các công trình phục vụ công cộng để tạo bộ mặt cho khu ở và thuận tiện cho người ở trên đường đi làm hoặc ra vào đô thị.

- *Khu vực quanh nhà ở* : là không gian trống chủ đạo của khu ở. Trên nền hình khối không gian và mặt đứng các toà nhà ở thì cây xanh là yếu tố quan trọng để tạo cảnh quan cho khu vực quanh nhà ở. Ở đây sử dụng các loại cây có hình dáng thanh thoát như : dừa cảnh, cau vua... kết hợp với các loại cây bụi thấp, khóm hoa, trồng tại khu vực tiếp giáp nhà ở, tạo sự chuyển tiếp hài hoà với các khu vực trống khác.

Kinh nghiệm các nước phát triển cho thấy, một trong những giải pháp để tận dụng tốt hơn không gian trống quanh nhà ở cũng như nâng cao chất lượng không gian trống là việc mở rộng thêm hoặc sân nhà (trước hoặc sau) ở tầng một và “vườn cho thuê”. Việc mở rộng thêm hoặc sân nhà ở tầng 1 tạo điều kiện cho các gia đình có khả năng tiếp xúc với thiên nhiên nhiều hơn thông qua một số hoạt động ngoài trời khi thời tiết đẹp như: ăn uống, nghỉ ngơi, giao tiếp,...ở đó có thể đặt các chậu hoa, cây cảnh, ghế ngồi, lều trại, trồng hoa,...Còn “vườn thuê” được cho các gia đình thuê để trồng cây ăn quả, rau và hoa. Chúng phân lớn không nằm sát nhà ở và thường không lớn hơn 150m². Với việc mở rộng các thêm hoặc sân nhà và “vườn cho thuê” trong không gian trống quanh các nhà chung cư sẽ thỏa mãn nguyện vọng của nhiều người ở có thể có một không gian trống gần nơi ở của mình. Mỗi người có thể trang trí khu vực của mình theo ý thích, sở trường, phong cách khác nhau với nhiều hình thái và màu sắc khác nhau. Qua đó góp phần làm cho không gian trống trong khu ở có cảnh quan sinh động hơn và đẹp hơn!

- *Khu vực quanh các công trình phục vụ công cộng*, như : giáo dục, y tế, thương mại, văn hoá, thể thao, ăn uống, dịch vụ... là nơi diễn ra các hoạt động giao lưu công cộng. Các công trình này thường có hình thức kiến trúc sinh động, độc đáo, khác lạ, kết hợp với trang trí màu sắc, ánh sáng, cây xanh, để tạo cảnh quan đẹp, hấp dẫn. Khu vực này thường gắn với lối vào chính của khu ở và các khu nghỉ ngơi thư giãn.

- *Khu vực nghỉ ngơi ngoài trời* : bao gồm 2 khu vực : khu nghỉ tĩnh và khu nghỉ động. Tại khu nghỉ tĩnh, cần tổ chức đường đi dạo với những điểm nghỉ được bố trí ghế ngồi xen kẽ cây xanh, tạo cảm giác yên tĩnh, dễ chịu, thoải mái. Đối với khu nghỉ động là các sân chơi, thể thao thể dục, ở đây bố trí các trang thiết bị vui chơi, giải trí phù hợp với các lứa tuổi khác nhau, với các hình dáng và màu sắc khác nhau, tạo không gian sinh động.

Trong khu vực nghỉ ngơi thường tổ chức cây xanh với nhiều hình thức, nhiều màu sắc, để lấy bóng mát và tạo cảnh. Ở đây thường được trang bị hệ thống chiếu sáng phục vụ vui chơi vào ban đêm và trang trí, tạo cảnh quan đẹp vào ban đêm. Ngoài ra còn chú ý tới các yếu tố trang trí khác như : kiến trúc nhỏ, tác phẩm nghệ thuật tạo hình, để tạo cảnh quan sinh động, thoải mái.

- *Khu vực đường giao thông* : bao gồm các trục đường giao thông và sân bãi đỗ xe. Cảnh quan ở đây được tổ chức kết hợp giữa hệ thống cây xanh, chiếu sáng và các kiến trúc nhỏ. Hệ thống cây xanh chủ yếu là cây lấy bóng mát, trồng theo tuyến hay bên vỉa hè. Khu vực từ vỉa hè tới công trình thường trồng bụi cây kết hợp các thảm cỏ, có tác dụng trang trí, không che khuất ánh sáng và cản trở thông gió cho nhà ở. Hệ thống chiếu sáng phân bố đều trên các đường giao thông và phục vụ trang trí.

Đối với các đường đi bộ, đi dạo, hệ thống chiếu sáng tập trung tại các điểm nhấn như : chỗ nghỉ, nơi có các kiến trúc nhỏ, các tác phẩm nghệ thuật tạo hình, hoặc các biển báo chỉ dẫn trên đường.

- *Mặt đứng tổng thể khu ở* : Chính là phong- nền của không gian trống, được tạo thành bởi mặt đứng các toà nhà ở, các công trình phục vụ công cộng, hệ thống cây xanh và các yếu tố cảnh quan khác trong khu ở. Mặt đứng tổng thể khu ở có thể nhìn từ nhiều hướng khác nhau, từ phía ngoài vào, từ phía trong ra, muôn hình muôn vẻ. Trên mặt đứng tổng thể, mặt đứng các nhà ở đóng vai trò chủ đạo vì vậy việc sử dụng nhiều kiểu loại, nhiều mẫu nhà ở khác nhau trong khu ở rất có ý nghĩa, nó sẽ làm cho cảnh quan khu ở không đơn điệu, buồn tẻ. Bên cạnh đó, các công trình công cộng với hình khối đa dạng, khác lạ có thể tạo điểm nhấn trên mặt đứng tổng thể. Ngoài ra các yếu tố cây xanh, tổ hợp màu sắc, chiếu sáng, kiến trúc nhỏ,v.v... sẽ giúp liên kết, hài hoà để tạo nên cảnh quan sinh động, gần gũi với con người và hoà nhập với thiên nhiên.

Kinh nghiệm phát triển cho thấy, việc làm kế hoạch và tổ chức không gian trống cần phải gắn với những yêu cầu và phương thức sống luôn thay đổi của người dân, trên cơ sở những truyền thống văn hóa và thành tựu phát triển KT-XH nói chung. Việc chuẩn bị và thực hiện các giải pháp tổ chức không gian trống để tạo lập cảnh quan đẹp, phù hợp với môi trường ở văn minh, hiện đại cũng đòi hỏi những chi phí tốn kém. Và cuối cùng, một trong những biện pháp để có thể tổ chức thẩm mỹ không gian trống trong các khu ở đô thị có hiệu quả là phải thu hút được sự tham gia rộng rãi của cộng đồng trong quá trình xây dựng, sử dụng, chăm sóc và bảo quản các công trình kiến trúc, cây xanh và các yếu tố cảnh quan khác trong không gian trống./.